

Recuperarea literaturii din diaspora: aspecte controversate

Bogdan Crețu

Una dintre obsesiile discursului critic de după 1989, căpătând nuanțe uneori caragialiene, este aceea a *revizuirilor*: Odată libertatea exprimării opiniilor câștigată, totul ar trebui, susțin unii, să fie regândit, reasezat în alte calapoade; operație riscantă, dacă ținem cont de faptul că, nu de puține ori, considerarea operei a fost accentuat influențată de atitudinea politică a autorului: prin urmare, eticul a primat asupra esteticului. În mod explicabil, concomitent cu zarva, pripită uneori, a reevaluării literaturii române scrise sub comunism, s-a manifestat și interesul pentru ceea ce exilul a produs în domeniu: la un moment dat, exegeza și-a întors ochii măriți către acea parte a literaturii române scrise în afara granițelor țării; pe de o parte, era vorba despre *recuperarea* unor voci afirmate în trecutul comun, dar neacceptat de cei plecați, pe de alta, de naturala atracție către fructul până mai ieri interzis. Problema, aparent simplă, se dovedește, privită cu detașare, după ce lucrurile s-au mai așezat, ceva mai complicată.

Mai întâi, se poate vorbi despre o sciziune a fenomenului literar românesc; cu alte cuvinte, este legitim să considerăm că, în timpul regimului comunist, ar fi existat un „afară” al literaturii române? Iată o întrebare ce a căpătat mai multe răspunsuri și nu toate concordante. În 1995, de exemplu, Sorin Alexandrescu opta pentru încercarea de a dezbăra mentalitatea scriitorului român, fie el dinlăuntrul țării, fie expatriat, de această prejudecată: „Un <afară> al literaturii române este o altă literatură, nu literatura română din exil. Mai precis: *literatura română din exil a încetat să mai existe*.”¹ (s.a.) Așadar, odată cu prăbușirea regimului comunist, literatura diasporei ar fi fost integrată natural în *corpusul* literaturii-mamă. Ar fi vorba, ca să folosim o fericită parafrază a lui Dumitru Țepeneag, despre „întoarcerea fiului la sânul mamei rătăcite”. Trebuie să recunoaștem că acceptarea unei asemenea ipoteze este, mai întâi de toate, comodă și, poate, tocmai din această cauză a fost îmbrățișată cu entuziasm. Mai întâi, ceea ce din inerție se numește, de obicei, *literatura exilului*, nu are o coerență proprie, un sistem de dezvoltare firească, implicite în cazul oricărei literaturi naționale; se poate vorbi despre individualități disparate, fiecare cu opera sa mai mult ori mai puțin valoroasă, dar nu despre un organism viu, care ar înregistra o anumită evoluție ori măcar conștiință de sine. Există, evident, câteva explicații pertinente ale acestui fapt: să nu uităm că exilul nu este legitimat decât politic, prin urmare din temeiuri ce depășesc stricta ocurență literară. „A fi în exil

¹ Sorin Alexandrescu, *Șapte discuții limpezi și patru propuneri concrete*, interviu apărut în revista „22”, nr. 25 (279), 21-27 iunie 1995, reluat în volumul *Identitatea în ruptură. Mentalități românești postbelice*, București, Editura Univers, 2000, p.282-287

înseamnă a evoca o catastrofă a Utopiei”, observa Cornel Ungureanu.² Primează, în acest caz, un criteriu extraliterar: a alege exilul echivalează, mai ales, cu a lua o atitudine fățișă față de un anumit regim politic și abia după aceea a continua să-ți scrii opera. Mai mult decât atât, nu de puține ori scriitorii din diaspora și-au făcut din operele lor o tribună de la care să tragă necesarul semnal de alarmă, de la care să arate cu degetul ceea ce se petrecea în patria neprimitoare. Unii dintre ei așa și-au câștigat notorietatea: Paul Goma a fost, mai întâi, numele unui caz tipic Europei răsăritene, al unui „dosar”, al unui dizident și abia apoi și, credem, prin această filieră, a fost luat în seamă ca scriitor. Ceea ce interesa nu era neapărat valoarea literară a cărților sale, ci ceea ce ele mărturiseau despre atrocitățile comunismului; romanele lui Goma au fost receptate ca *non-fiction*, deci ca documente: înainte de a fi un (cunoscut) scriitor, autorul *Gherlei* a fost un martor al unei istorii abuzive, care interesa în Occident.

Astfel, credem că un lucru nu trebuie trecut cu vederea, și anume că opera unui autor din exil va fi întotdeauna citită nu numai cu un ochi atent la valoarea estetică, ci, poate într-o mai mare măsură, *registru moral devine un criteriu esențial al evaluării operei*. Nu altfel s-a întâmplat după 1989 la noi, când a avut loc ceea ce Nicolae Florescu numea „întoarcerea proscrisilor”³. Orice s-ar spune, cei reveniți în țară, definitiv sau numai prin opera lor, au fost văzuți, cel puțin la început, ca niște străini; în orice caz, alteritatea lor era evidentă, de aceea, poate, Sorin Alexandrescu, unul dintre ei, folosește sintagma „romștrăini”.⁴ Două au fost atitudinile majoritare ale celor de acasă (scriitori sau nu) față de cei întorși: mai întâi, plasarea acestora pe un edificiu destul de înalt, erijarea lor în repere morale absolute. Neacceptând traiul sub tutela sufocantă a unui regim totalitar, unii fiind chiar disidenți, cei din diaspora nu semnaseră pactul cu diavolul, iar acest lucru le conferea o însemnată credibilitate: deveniți peste noapte arbitri ai unei confruntări din ce în ce mai lipsite de luciditate, ieșiți de sub vâlul mitului ce se crease în jurul lor, mai ales prin influența cunoscutelor posturi de radio pe care le controlau, ei păreau, în sfârșit, a-și fi regăsit „țara din gând”, cum sună titlul unui poem de Alexandru Busuioceanu. Numai că, firesc în spațiul nostru, reacția adversă nu a întârziat să apară: cine le conferă românilor care au trăit în afara granițelor țării, care, vorba aia, nu au suferit ca ceilalți, care nu au mâncat salam cu soia (de parcă asta ar fi o mare mândrie!), *autoritatea* de a judeca lucrurile și de a aplica sentințe? Această ultimă atitudine fiind mult mai puțin productivă în ceea ce privește repunerea autorilor din diaspora în drepturile firești (pentru că, în cele din urmă, timpul cerne ceea ce este valoros și le așază pe toate la locul lor), ne vom ocupa mai mult de cea dintâi, care, după cum se va vedea, a condus la câteva excese interpretative.

² Cornel Ungureanu, *La Vest de Eden. O introducere în literatura exilului* Timișoara, Editura Amarcord, 1995, p. 7.

³ Nicolae Florescu, *Întoarcerea proscrisilor. Reevaluări critice ale literaturii exilului* București, Editura „Jurnalul literar”, 1998.

⁴ Sorin Alexandrescu, *op. cit.*, p.301-306.

Unii scriitori se întorceau, de fapt, într-o literatură pe care fuseseră siliți să o părăsească. Cunoscuți odată, ei nu aveau decât să confirme cu ceea ce mai scriseseră între timp. Orizontul de așteptare trăda o sete atât de aridă, încât ani de zile tinerii, și nu numai ei, au citit pe nerăsuflăte Cioran, Eliade, Ionesco etc. Ceea ce fusese, nu cu mult timp înainte interzis, se instituia ca modă literară. Asemenea scriitori deveneau adevărate mituri în viață, fără ca nimeni să-și mai pună problema dacă mai pot fi ei socotoți autori români sau nu.

Tot astfel s-au petrecut lucrurile și în cazul unor nume celebre, care nu apucaseră, totuși, să se impună înainte de a părăsi țara. Monica Lovinescu și Virgil Ierunca, de pildă, aduceau cu ei legenda pe care și-o construiseră, ani la rând, la microfonul „Europei libere”: vocea lor fusese simbolul unei gândiri echidistante, a unei judecăți neconstrânse de presiunea agasantă a ideologiei. Într-un fel, demersul lor critic păstra echilibrul evaluărilor, constituindu-se într-un soi de model a ceea ce ar fi trebuit să fie critica literară, dacă ar fi avut un statut independent. Cu alte cuvinte, ei rosteau răspicat din Paris ceea ce în țară mulți doar gândeau, dădeau glas unor opinii echilibrate, lipsite de acel detestabil partizanat politic propriu anumitor momente istorice. Lucruri ce nu pot fi, nicidecum, contestate decât din rea voință. Însă de aici până la a te lăsa cuprins de torentul panegiric ce a luat naștere încă din 1990, trebuie, totuși, menținută o distanță de siguranță. Nu puțini au fost, însă, cei care au căzut în acest păcat, inițiat, într-un exces patetic (care devine din ce în ce mai caracteristic pentru el în vremea din urmă) de Gabriel Liiceanu, care afirma tranșant că cel mai mare intelectual român de după război ar fi... Monica Lovinescu.⁵ Fără a-i nega meritele autoarei *Undelor scurte*, credem că un echilibru trebuie păstrat, căci, la urma urmelor, în ciuda fatalismului insuportabil pe care ani de-a rândul gazetele literare l-au manifestat, propunând tot felul de anchete, s-a ajuns la concluzia că România postbelică nu este, cel puțin în ceea ce privește literatura, o „Siberie a spiritului”; și asta nu pentru că ar fi existat în exil o voce, fie ea și autoritară, care să fi despărțit grâul de neghină, ci, pentru că, în ciuda inerentelor compromisuri (sau poate tocmai datorită lor), în România comunistă s-a scris mult și s-a scris bine. Că Monica Lovinescu și Virgil Ierunca au un merit de netăgăduit, acela de a menține viabil un nivel echidistant al actului critic, de a re-prezenta un reper al interpretării, nu poate fi negat. Dar de aici până la a considera, cum face Cornel Ungureanu, că ei au creat adevăratul canon al literaturii române postbelice există un hiat pe care numai admirația necondiționată, orbitoare, îl poate întreține.

Un lucru deloc marginal este adeseori trecut cu vederea: ierarhia literară propusă de Monica Lovinescu (iar acest lucru este ușor observabil la o parcurgere a *Undelor scurte*) s-a construit urmând îndeaproape un criteriu *est-etic*, nu unul estetic, după cum autoarea însăși lasă a se înțelege în câteva rânduri. Iar canonul literar se formează în timp, în urma acumulărilor celor mai prestigioase evaluări *estetice*, nu de alt tip. Or, faptul că, atunci când scrie despre Eugen Barbu, de

⁵ Gabriel Liiceanu, *O serată muzicală*, în vol. *Apel către lichele*, ed. II, București, Editura Humanitas, 1996.

exemplu, cronicarul literar al „Europei libere” se mulțumește să remarce, în treacăt, valoarea literară a romanului *Groapa*, comentând insistent detestabila evoluție politică a autorului, nu este deloc singular, ci, am spune, de-a dreptul simptomatic: din „lista” Monicăi Lovinescu, mult mai selectivă decât cea a lui Nicolae Manolescu, de pildă, fac parte numai acei scriitori care nu s-au lăsat cu totul subjugați de presiunea politică sau care, printr-un comportament echilibrat, au reușit să-și spele păcatele din tinerețe. Prin urmare, ea spune în mod repetat un da hotărât literaturii lui Marin Sorescu, Marin Preda, Al.Paleologu, Ion Caraion, Augustin Buzura, Ștefan Aug. Doinaș ori Ștefan Bănulescu, neglijându-l, de exemplu, pe Nichita Stănescu. În unele cazuri devine clar faptul că nu numai umorile autoarei impun anumite evaluări (cu toate că nu ar fi acesta un lucru de neiertat), ci, mai ales că primează criteriul etic, moral, celui estetic, singurul, în fond, apt să construiască o ierarhie literară echilibrată. Altfel, citite fără pretenția de a extrage din ele un tablou obiectiv al literaturii române scrise sub comunism, articolele Monicăi Lovinescu semnaleză, decisiv, un intelectual rafinat, un spirit critic lucid (care are, însă, dezavantajul de a-și fi asumat datoria de a apăra o anumită cauză, fie ea și dreaptă) și un condei tenace și alert. Întrebarea este dacă astăzi, când istoria ne-a mai păsuț, textele transmise publicului românesc ani în șir pe „unde scurte” își mai păstrează actualitatea, dacă mai au puterea de a stârni același efect. O întrebare pe care, lucidă, chiar autoarea a intuit-o, notând, într-un *Cuvânt înainte* al unui volum, un posibil răspuns: comentariile scrise, inițial, pentru „Europa liberă” nu au „altă pretenție decât de a fixa unele repere pentru ținerea de minte. Încă amenințată.”⁶ Un stăvilor în calea amneziei, așadar un demers cu o finalitate mai degrabă morală. Ceea ce nu este puțin!

Poate am exagerat lărgind, prea mult, discuția despre Monica Lovinescu, însă ni s-a părut că receptarea operei sale din exil poate fi considerată simptomatică pentru o anumită tendință entuziastă, de absolutizare a unui model viabil, însă nu singular. Odată cu scurgerea anilor, însă, lucrurile se așază în făgașul lor firesc, semn că literatura scrisă în exil s-a topit cu totul în cea din care, de fapt, fusese silită să se rupă.

The Retrieval of the Literature of Diaspora: Controversial Aspects

*The critics' interest has focused on the literature of the exiled authors since 1990. Yet, there have been some misreadings of their works, due to the tendency of making moral examples out of them. A good example is Monica Lovinescu, the familiar voice from the „Free Europe” Radio, who was considered to be one of the most important critics of the post-war period, who built up the real Romanian literary hierarchy. Actually, this hypothesis is rather false, as her criterion was not the *aesthetic* one, but what she called herself „east-ethic”. Her work is not of little importance, but should not be considered an essential critical discourse.*

⁶ Monica Lovinescu, *Seismografe. Unde scurte II*, București, Editura Humanitas, 1993, p. 9.